

**WACHTEL, Andrew Baruch: PO KOMUNISMU
STÁLE DŮLEŽITÍ? ROLE SPISOVATELŮ
VE VÝCHODNÍ EVROPĚ. Prel. Martina
Kerlová a Dominik Melichar. Praha :
Nakladatelství Academia, 2017. 312 s.
Viliam Nádaskay**

Sociologický prístup k skúmaniu literatúry dokáže byť mimoriadne produktívnym a priniesť nový pohľad na literárnu tvorbu toho-ktorého obdobia. Literárny život by tu mal tvoriť nielen neutrálne pozadie, ale aj kontext, do ktorého sa tvorba situuje a v ktorom sa identifikujú dôležité väzby a okolnosti prinášajúce inú perspektívu. Spôsob, akým k sociológii literatúry pristupuje Andrew Baruch Wachtel vo svojej publikácii *Po komunismu stále dôležité? Role spisovateľů ve východní Evropě (Remaining relevant after communism: The role of the writer in Eastern Europe)*, pôvodne vydané v roku 2006, je dokladom, že zameranie perspektívy na literárne pole môže byť zaujímavé, možno aj produktívne, aj napriek zjavným nedostatkom v koncepcii bádania. Wachtel analyzuje premeny postavenia spisovateľov dvomi spôsobmi – na základe mimoliterárnych súvislostí, ktoré dokladá aj patričným doplňujúcim a štatistickým materiálom, a interpretačne na základe vybraných diel, ich kontextov a obsahov.

Monografia je rozdelená na osem hlavných kapitol – dve sú literárnohistorické a venujú sa role spisovateľa vo východnej Európe od obdobia romantizmu až do prelomu tisícročia, v ostatných šiestich autor na základe zozbieraných dát a konkrétnych textov analyzuje fenomény spojené so statusom spisovateľa, podľa autora špecifické pre kontext východnej Európy.

Prvý markantný problém, ktorý sa vinie celou monografiou, sa objavuje už v poďakovaní – popri výpočte inštitúcií, ktoré publikáciu

podporili, sa čitateľ dozvie mená akademických pracovníkov, ktorí poskytli autorovi súbor dát k interpretácii, alebo „*obsáhlý přehled o příslušné zemi*“ (s. 10). Okrem toho, že v tomto výpočte absentuje zástupca zo Slovenska, chýba tu odpoveď na podstatnú otázku: do akej miery sa tieto súbory dát a prehľady podieľali na výslednej podobe publikácie? Hranica medzi nimi a poznávacím prínosom autora nie je presne vymedzená.

Ďalším závažným problémom vyplývajúcim z týchto prehľadov je ona údajná obsiahlosť a množstvo. Autor sa tu venuje veľmi široko vymedzenému geopolitickému priestoru, ktorý zastrešuje pojmom východná Európa a definuje nasledovne: „*Východní Evropa je ta část světa, kde byla vážná literatura a ti, kteří ji tvoří, tradičně nadhodnoceni*“ (s. 15). Využitie tohto pojmu odôvodňuje tým, že jeho výskum „*ukazuje, že literární a kulturní vývoj zde popsany spolu sdílí všechny bývalé komunistické země, včetně Ruska, a tak není žádný geografický termín, který by vyloučil Rusko, přijatelný*“ (tamže). Tento prístup je sporný. Podľa autora je status spisovateľa východnej Európy nadhodnotený oproti statusu spisovateľa na Západe, čiže v západnej Európe a v Amerike (hoci Wachtel hovorí pomerne štedro o „*zbytku světa*“, tamže). Tento striktný dualizmus neberie do úvahy nielen špecifiká postavenia spisovateľov v rôznych častiach východného bloku, ale aj špecifiká v rámci Západu – iné je aj postavenie autorov a autoriek v USA než vo Francúzsku a zasa iné v Spojenom

482 kráľovstve, nehovoriac o „zvyšku sveta“, pod ktorým si môžeme predstaviť rovnako dobre Čínu, Brazíliu aj Ugandu.

Pri vymedzení pojmu východná Európa je teda pre autora rozhodujúci kultúrno-politický aspekt. Svoje analýzy stavia na istých príkladoch, ktoré považuje za reprezentatívne, v jeho výskume však takmer úplne absentujú odkazy na Slovensko (okrem citácie z diela Ludovíta Štúra, štatistiky vydávaných časopisov v deväťdesiatych rokoch a zmienke o Rudolfovi Schusterovi ako o plodnom autorovi). Pri analýzach normalizačnej praxe sa pochopiteľne zameriava na Československo ako celok, práve preto mu však uniká špecifickosť vzťahov v tomto štátnom zriadení a v jeho literárnom živote. Rovnako vo svojich analýzach neberie do úvahy možné rozdiely medzi jednotlivými štátmi Sovietskeho zväzu a všetky ich ako „východoeurópske“ krajiny zaraďuje do kontextu, v ktorom sa tradične nadhodnocuje úloha spisovateľa. Hoci si je autor očividne vedomý generalizácie a priznáva lokálne špecifiká, ktoré nemožno postihnúť prostredníctvom prehľadových prác z druhej ruky, a hoci jeho analýzy sú do väčšej miery aplikovateľné aj na slovenský kontext, svoju výskumnú oblasť vymedzuje pomerne nešťastne a nepresne. Niektoré formulácie vyzerajú skôr ako parafrázy tradovaných predstáv než výsledok vedeckého výskumu: „V dôsledku tradične literárne zaměřeného vzdělávacího systému umí každý ruský taxikář odříkat pasáže z Puškinova Evžena Oněgina, každý polský prodáváč zná nějakou báseň Adama Mickiewicze“ (tamže). V prvej kapitole Wachtel rekapituluje genézu mýtu spisovateľa ako národného hrdinu na príkladoch Adama Mickiewicza a Franceho Prešerna. Tvrdí pritom: „Obzvlášť důležitý byl zjev národního básníka, který byl schopen postihnout společného ducha národa“ (s. 30). Tento fenomén možno ľahko vztiahnuť na slovenský kontext, v ktorom sa ako národný básnik tradične vníma Pavol Országh Hviezdoslav – rovnako sa však dá aplikovať aj na autorov Západu, s tým rozdielom, že málokedy je možné ako národného básnika (alebo minimálne spisovateľa) vymedziť len

jednu konkrétnu osobu. Dobrým príkladom je Anglicko, v ktorom sa tradične ako národný básnik uvádza Shakespeare, no rovnako dobre ním však môžu byť Chaucer, Tennyson, Shelley alebo Coleridge. Takisto možno vnímať aj glorifikáciu spisovateľov napríklad cez pomenovávanie ulíc, stavbu sôch alebo pripisovanie oficiality ich textom, ktorú ako typický rys spisovateľského postavenia pripisuje Wachtel východnej Európe. Všetci vyššie zmienení majú svoje sochy, ulice a azda netreba spomínať, ako sa anglická národná identita spája len so samotným Shakespeareom. Wachtel však hovorí primárne o básnictve ako spôsobe legitimizácie jazyka a identity malých formujúcich sa národov. Nacionalistické tendencie badať samozrejme aj v tvorbe anglických básnikov, menovite v dobre známych kolonialistických básňach Rudyarda Kiplinga.

Silným diferenciačným znakom tu môže byť, ako anticipuje Wachtel už v samotnom názve knihy, komunizmus, ktorý kanonizovaním národných básnikov živil ich mýtus a súčasne tak aj mýtus spisovateľa z mocenskej pozície a aktívne určoval životné podmienky literátov. Spisovatelia boli „*nabádáni, aby formovali budoucího socialistického člověka na základě pečlivě vybraných pokrokových památníků minulosti. Mezi těmito díly (...) je zahrnuto národně-buditeleské dílo národních básníků. To se může zdát poněkud paradoxním, vezmeme-li v úvahu, že komunistická ideologie byla hluboce nadnárodní, s cílem vytvořit svět, ve kterém je solidarita založena na třídním, nikoli národním základe*“ (s. 41). Tu Wachtel otvára často ignorovaný paradoxný vzťah nacionalizmu a komunizmu, ktorý účinne fungoval v kultúrnej politike komunistických vlád. Podľa autora sa nacionalizmom nielen legitimizoval komunizmus v krajinách východného bloku, ale sa ním aj jednoduchšie utvrdzovalo prestížne postavenie spisovateľa ako pokračovateľa odkazu národných básnikov aj buditeľov, i keď v nových podmienkach. Táto spoločenská – a materiálna – prestíž, ktorú zabezpečovalo spisovateľovi členstvo v oficiálnej spisovateľskej organizácii, predstavovala podľa autora najmä účinný mocenský a kontrolný

mechanizmus. Wachtel uvádza príklady nadštandardného životného štýlu vzájomných spisovateľov v Sovietskom zväze, výhody ako plne hrazené dovolenky, vysokú kvalitu zdravotnej starostlivosti, štátne ceny, lepšie podmienky nákupu nehnuteľností a áut, či dokonca neobvykle veľa voľného času. Popri týchto spisovateľoch boli aj tzv. nekonformní autori rovnako zaradení do systému výhod – pomerne vysoké platy na nenáročných miestach, možnosť publikovať aspoň preklady v oficiálnych časopisoch za vysoké honoráre – v mene „*vytvoření chráněného trhu pro domácí vysokou kulturu (jak oficiální, tak neoficiální)*“ (s. 57). Vyhraneným samizdatovým autorom pripisuje rovnako určitú podobu výnimočného spisovateľského statusu, do istej miery až kultového, v žiadnom prípade však samizdatu nepripisuje vysoké literárne kvality, považuje ho skôr za gesto: „*Ani čtenáři se tolik nezajímali o kvalitu. Namísto toho byla neoficiální literatura vážena jako symbol možného disentu spíše než (...) literární kvality*“ (s. 63). Tým aj vysvetľuje, prečo nedokázala väčšina autorov disentu úspešne pokračovať v literárnej tvorbe po páde komunizmu.

Za primárny dôvod zmeny spoločenského postavenia spisovateľov a prestíže literatúry vo východnej Európe po roku 1989 považuje Wachtel ekonomickú transformáciu krajín a dôsledky s ňou spojené. Z dôvodu prechodu na trhový ekonomiku sa zmenili finančné možnosti krajín aj jej občanov, platové rozdiely pocítili spisovatelia prepadom na úroveň bežného občana a nutnosťou hľadať si prácu v odlišných sektoroch (špeciálne spisovateľom v politike a žurnalistike venuje autor samostatné kapitoly). Príklon spisovateľov k žurnalizmu autor vysvetľuje tak, že „*nová periodika potřebovala pisatele a ti většinou nepocházeli z řad novinářů komunistické éry, kteří byli oceňováni svou spoluprací s minulým režimem. V mnoha případech tuto mezeru vyplnili spisovatelé beletrie. Jako kvalifikovaní autoři a respektovaní občané mohli psát texty, které tato nová periodika potřebovala a jež čtenáři chtěli číst*“ (s. 199). Tu sa podľa môjho názoru v podstate revitalizuje jeden prvok spisovateľského postavenia, ktorý si autori preniesli

do nového spoločenského zriadenia: určitá forma mienkotvornosti. Okrem toho však Wachtel konštatuje pragmatickejšiu výhodu, ktorá z tohto pracovného zaradenia plynula: písanie do novin predstavuje dodnes stabilný zdroj pravidelného príjmu pre spisovateľov. Porovnanie so Západom tentokrát nie je úplne namieste, keďže tam pôsobenie v novinách a písanie stĺpcov spravidla nepredstavuje existenčnú príjmovú otázku. Spôsob, akým sa spisovatelia vyrovnávali s prechodom do novej skutočnosti, reflektuje autor v kapitole venovanej prózam Jáchyma Topola a Vladimira Makanina.

Vládnuca moc prestala podporovať literárnu produkciu, čo je problém, ktorý sa citelne dotkol aj Slovenska v deväťdesiatych rokoch. Status vážnej literatúry narušilo množstvo nových podôb literatúry – od prekladovej po tzv. brakovú. Otázke populárnej literatúry venuje Wachtel samostatnú kapitolu, v ktorej analyzuje knihy Michala Viewegha, Borisa Akunina, Alexandry Marininovej a Andrzeja Sapkowského ako príklady žánrovej literatúry (sentimentálny román, detektívka, špionážny román a fantasy) po roku 1989 vo východnej Európe. Tu opäť Wachtel naráža na problém s pojmoslovím, keďže v jeho podaní nie je jasné, čo považuje za vážnu („vysokú“) literatúru a čo za brakovú („nízku“), okrem nie celkom dostačujúcej definície braku ako literatúry, „*kteřá nepředstírá, že čtenáři nabíží víc než zápletku*“ (s. 265). V prípade Viewegha a Sapkowského uvažuje o istej podobe krízenia týchto dvoch striktných delení. Zároveň autor ignoruje skutočnosť, že nezanedbateľná časť produkcie spred roka 1989 má výrazné rysy populárnej a brakovej literatúry zamaskované práve atribútom vážnosti literatúry.

Napriek rôznym prekážkam, ktoré sa v literárnom živote vyskytli v deväťdesiatych rokoch, počet ľudí, ktorí sa označujú ako spisovatelia, a členských organizácií, ktoré ich združujú, neklesol, naopak, v niektorých krajinách stúpil. Mýtus spisovateľa získal aj trhový dimenzii u autorov, ktorí dokážu svoju knihu rôznymi stratégiami predať. Tí, ktorí svoj nadobudnutý symbolický kapitál spisovateľa premieňali

484 na ekonomický kapitál, sú predmetom autorových analýz prakticky vo všetkých kapitolách okrem prvých dvoch. Wachtel rozoberá fenomén literátov v politike na konkrétnych príkladoch Václava Havla, Dobricu Ćosića a Eduarda Limonova a sleduje prieniky ich skoršej literárnej tvorby s neskorším politickým pôsobením, pričom konštatuje, že každý jeden z nich sa správal, „*jako by byl jedním ze svých literárních hrdinů*“ (s. 137). To však možno jednoducho pripísať ideám, ktoré títo autori prezentovali vo svojej tvorbe a podľa ktorých sa pravdepodobne aj v skutočnom živote riadili. Autorovo konštatovanie možno viac-menej prijať v prípade Limonova, u ktorého najlepšie vidno inšpiráciu vlastným dielom, až opantanie svojím postavením spisovateľa, ústiace do nacionalistickej radikalizácie názorov. Problematiku nacionalizmu a internacionalizmu analyzuje autor v nasledujúcich dvoch kapitolách opäť na konkrétnych textoch, kde si všima predovšetkým prejavy radikálneho nacionalizmu v prózach po roku 1989 a, naopak, prejavy „internationalizmu“ a novej životnej skúsenosti vo svete po páde železnej opony. Jednotlivé rysy tohto „internationalizmu“ autor rozpracúva v piatich bodoch – za ten najpodstatnejší možno považovať štvrtý, ktorý vylučuje z autorovho uvažovania homogenizujúcu globalizáciu: „*Mezi kulturami dochází k syntéze, i když jen osobní, dočasné, a tak neodmyslitelně nestabilní, která neaspíruje na úroveň (modernistického) univerzálního modelu kulturní syntézy*“ (s. 174). Spravidla sa touto témou zaoberá cez interpretácie textov a javov, ktoré poskytujú podklad k ďalšiemu, všeobecnejšiemu uvažovaniu o literatúrach celého regiónu. Autor dôrazne upozorňuje na odlišnú podobu nacionalizmu v deväťdesiatych rokoch: „*Role východoevropské literatury v první řadě v budování národního uvědomění (...) je poněkud odlišná od pozdějšího pojetí nacionalismu, vedoucího k zstuzení a ponížení sousedních národů*“ (s. 143). Tento šovinistický diskurz, ako ho sám nazýva, datuje minimálne v Sovietskom zväze od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Na príklade rumunského básnika Adriana Paunescu a chorvátskeho spisovateľa Ivana Aralicu

ukazuje, že nacionalistická rétorika v literatúre deväťdesiatych rokov pomáhala pôsobiť na davu a upevňovať mocenské pozície. Z textov týchto autorov ako hlavné postupy šovinistického diskurzu identifikuje kult osobnosti, historický revizionizmus, čiernobielu charakterizáciu a využívanie histórie na ospravedlnenie súčasného konania. Na druhej strane Wachtel opisuje romány Oksany Zabuzko a Alexandra Prochanova ako príklady atypických románov zaoberajúcich sa nacionalizmom – prvý je zmesou feminizmu a ukrajinského nacionalizmu, druhý špionážnym konšpiračným románom. Mimo týchto interpretácií však vidno Wachtelovo skreslené uvažovanie o protiklade Západu a Východu, ktoré sa prejavuje v odvážnych tvrdeniach typu „*většina Američanů vnímá nacionalismus jako šovinismus, a proto ho vidí jako jednoznačně negativní jev*“ (tamže).

Monografia je v niečom užitočná: ponúka pomerne koncízny prehľad rôznych javov, ktoré postihli aj slovenskú literatúru pred rokom 1989 aj po ňom. Zanecháva však aj veľa otázok, ktoré som už v texte načrtol. Najdôležitejšou z nich však zostáva: sú analyzované fenomény typické pre geopolitický priestor, ktorý Wachtel skúma? Ak áno, v čom? Na tieto otázky autor neponúkol jednoznačnú odpoveď, keďže tieto fenomény nevymedzil uspokojivo voči situácii na Západe, a preto nie všetky možno prijať ako typicky „východoeurópske“. V nadväznosti na to ostáva problematickou aj premisa Wachtelovho výskumu – o akom priestore vlastne hovorí, keď hovorí o východnej Európe a či jeho definícia tohto priestoru cez postavenie spisovateľov v spoločnosti ho dostatočne odlišuje od Západu. Z jeho záverov sa dá povedať, že áno, hoci ide o dôsledok inej historickej skúsenosti a hoci sa tento stav po roku 2000 začal viac-menej vyrovnávať – autori a autorky z Wachtelovej východnej Európy pomaly zakúšajú podobnú skúsenosť ako ich kolegovia a kolegyně na Západe. Autor v roku 2006 prognosticky opísal postupnú spoločenskú a kultúrnu fragmentarizáciu, ktorej dopady zmieri jedine riadená podpora vážnej literatúry zo strany vedenia krajín.

Monografia poskytuje zaujímavý, no nie vždy vhodne generalizujúci pohľad zvonku, ku ktorému autor dospel kombináciou čítania primárnych textov a takpovediac externe dodaných dát. Užšie zameranie a konkrétnejšie dáta by tomuto projektu určite prospeli.

Mgr. Viliam Nádaskay
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: viliam.nadaskay@savba.sk